

КУРДСЬКА ПРОБЛЕМА НА РУБЕЖІ XX-XXI СТОЛІТЬ

Стаття присвячена складному та непопулярному питанню в сучасних міжнародних відносинах – проблемі курдського народу. Досліджено становище курдів окремо в кожній країні їх компактного проживання, а також проблема курдського етносу на сучасному етапі.

Ключові слова: курди, курдська проблема, близькосхідний регіон, Іран, Ірак, Сирія, Туреччина.

Статья посвящена сложному и непопулярному вопросу в современных международных отношениях – проблеме курдского народа. Исследовано положение курдов отдельно в каждой стране их компактного проживания, а также проблема курдского этноса на современном этапе.

Ключевые слова: курды, курдская проблема, ближневосточный регион, Иран, Ирак, Сирия, Турция.

This article is devoted to very difficult and unpopular question in international relations – the Kurdish people problem. The author researches the situation of Kurds in countries of their compact living, and studies the problem of Kurdish ethnicity at the present stage.

Key words: Kurds, the Kurdish problem, the Middle East region, Iran, Iraq, Syria, Turkey.

Однією з особливостей розвитку сучасних міжнародних відносин є зміна характеру загроз у сфері безпеки, а саме зміщення загальних загроз і викликів із глобального на регіональний і субрегіональний рівні. В цьому контексті збереження міжнародної стабільності й формування в постбіполярний період нової моделі міжнародних відносин на глобальному рівні, в значній мірі залежить від створення ефективної системи безпеки. Сучасний Близький Схід завжди був ареною суперництва великих країн і, в результаті, став однією з найгарячіших точок світу. Особливо нестабільною є територія, населена курдами, де склався цілий комплекс гострих проблем – геополітичних, національних, економічних, соціальних. Без вирішення курдської проблеми важко уявити залагодження конфліктів на Близькому Сході та Закавказзі.

Курди – один із найдавніших народів Близького Сходу, з 2500-літньою історією [1]. Курдистан – регіон компактного проживання курдів на південному-заході азійського материка – був розділений між чотирма країнами Близького й Середнього Сходу (Туреччиною, Іраком, Іраном та Сирією). На сьогодні, курди є одним із найчисельніших етносів світу (понад 30 млн.), який позбавлений права на самовизначення й державний суверенітет. У цьому контексті національно-визвольний рух курдів набув значення фактору, який дозволяє впливати не тільки на

політичне життя держав західної Азії, де проживають курди, але й на динаміку міжнародних відносин в регіоні Близького й Середнього Сходу загалом. Курдське питання до певної міри є фактором міжнародної політики, враховуючи тісне переплетіння в цьому геополітично ключовому регіоні інтересів провідних держав та їх намагання використати даний чинник для досягнення своєї мети.

Таким чином, актуальність даної проблеми зумовлена збільшенням впливу курдського питання на систему міжнародних відносин на Близькому й Середньому Сході; гострою необхідністю пошуку збалансованих підходів у вирішенні курдської проблеми у всіх її аспектах; недостатнім рівнем дослідження в українській історіографії.

Сучасна українська історіографія приділяє вкрай мало уваги історії курдського народу та його боротьбі за національне самовизначення. Метою нашої розвідки є – сформулювати ключові моменти курдського питання, виходячи із сучасних геополітичних реалій, що склалися на Близькому Сході, а також визначитися із найбільш прийнятними можливими шляхами його розв'язання.

Курди – основне й притому автохтонне населення сучасного Курдистану, один з якнайдавніших народів Передньої (Західної) Азії. Хоча, як стверджує знаний дослідник курдознавства В. Нікітін, «якщо хочуть знати країну, що населена курдами, то не можна

мотивуватися лише назвою Курдистан, терміна умовного, що змінюється з часом та простором, а тому необхідно шукати інший термін» [2, с. 14]. Більш доречним вважається використання терміну «курдський регіон» [3, с. 53].

Один із перших поділів курдського регіону відбувся у 1555 р. по лінії турецько-іранського кордону, яка з тих пір стала лінією війни [4, с. 25]. Провідні країни світу (Росія, США, Англія, Франція) мали власні інтереси в районі проживання курдів. Під приводом допомоги курдським повстанцям вони мали на меті захопити регіони, багаті на поклади корисних копалин, зокрема нафти (Мосульський район, Кірчук). Таким чином, наявність нафти відіграла велику роль у політиці західних держав. Впродовж не одного століття будь-які прояви курдського національно-визвольного руху мали стихійний характер, була відсутня єдина ідея та стратегія боротьби. Курдський народ втратив свій шанс на отримання автономії під час Паризької мирної конференції, де курдська інтелігенція не змогла чітко сформулювати свої вимоги, щодо подальшої долі Курдистану. До кінця 20-х рр. XX ст. Курдистан був вже остаточно поділений між Туреччиною, Іраком, Іраном та Сирією.

Міжнародного значення курдське національне питання набуло більше аніж 100 років тому і впродовж всього цього періоду воно постійно присутнє у відносинах країн Близького Сходу та політиці західних країн. З міжнародно-правової точки зору суть курдського питання полягає у відмові правлячих кіл держав, що поділили між собою Курдистан, надати курдському народу можливість реалізації прав на самовизначення, а замість цього, час від часу здійснюється політика геноциду та дискримінації. Курди ніколи не мали своєї власної національної держави. За ними ніколи не визнавалися будь-які національні права в країнах, до складу яких на різних етапах історії входила територія етнічного Курдистану [4, с. 24-25]. Найтрагічнішим є те, що багатомільйонний народ не має власної держави: близько 20 млн – в Туреччині, 6-8 млн – в Іраку, 3-5 млн – в Ірані, приблизно 1 млн – в Сирії, останні – в країнах Закавказзя, Середньої Азії та Європі. Наприклад, курди – найбільша етнічна група в Сирії, яка складає 10 % загального населення. Вони страждають від дискримінації, адже близько 300 тис. не мають громадянства [5], хоча проживають на території Сирії все життя. Їх називають «іноземцями», «некорінним населенням», вони не мають елементарних прав на вищу освіту, проходження служби в державних органах та армії, а головне не мають виборчого права [6].

Курдська проблема на початку третього тисячоліття набуває характеру найбільшої гуманітарної катастрофи планетарного масштабу. Мова йде про утиски та дискримінацію, що ведуть до знищення одного з якнайдавніших етносів, носіїв вагомий культурної спадщини. Вирішення цієї проблеми дає широке поле діяльності для численних правозахисних організацій. Як відомо, право будь-якого народу – вільно здійснювати свій економічний, соціальний, культурний і політичний розвиток, що декларується резолюціями

ООН. Та на жаль, ООН не дуже наполягала на їх реалізації ні тоді, коли в Туреччині заборонялася курдська мова, ні тоді, коли Саддам Хусейн труїв курдів хімічною зброєю.

У 1988 р. в результаті газової атаки Саддама Хусейна в Іраку загинуло 5 тис. курдського населення. До кінця 1990 р. війська Хусейна зрівняли із землею 4 тис. курдських сіл. Адміністрація президента США закрила очі на ці трагічні події [7, с. 31-32]. Першою вагомою спробою розв'язання цієї проблеми можна вважати створення достатньо життєспроможного осередку в Південному (Іракському) Курдистані – автономії Іракського Курдистану. З 1991 р., коли згідно з рішенням ООН, у Північному Іраку американцями та їх союзниками було здійснено операцію «Забезпечення спокою», на північ від 36-ї паралелі, в районах компактного проживання курдів створено «вільний район», тобто фактично виник автономний Іракський Курдистан – перше курдське національно-територіальне утворення на Близькому Сході. Його існування залежить, передусім, від щорічної гуманітарної допомоги США й Заходу, яка оцінюється приблизно в 150 млн. доларів [8, с. 48]. «Вільний Курдистан» володіє реальною автономією, котра після повалення режиму Саддама Хусейна зміцнилася. Іракський Курдистан сьогодні має власну законодавчу й виконавчу владу (президент – Масуд Барзані), адміністрацію, прапор, гімн, армію, навіть валюту, і може стати моделлю створення курдської автономії й в інших країнах.

У грудні 1997 р. Туреччині відмовили в прийомі в Європейський Союз. Головними причинами стали масові порушення прав людини, особливо представників національної меншини – курдів, застосування тортур до політичних ув'язнених й інші невідповідності до Загальної декларації прав людини, прийнятої ООН. Разом із тим, Парламент Курдистану у вигнанні встановив контакти з парламентами Голландії, Бельгії, Скандинавськими країнами, Іспанії, Італії, Греції, Росії, Болгарії, Югославії і ЮАР.

Дуже складними є відносини Туреччини та Іраку, оскільки турецька армія у 1999 р. здійснювала широкомасштабні заходи по вторгненню у Північний Ірак [9]. Таким чином, лінія кордону Туреччина – Ірак залишається зоною постійної нестабільності та напруженості. Згадаємо лише події осені 2007 р., коли Туреччина ввела свої війська на територію Іраку. За деякими показниками чисельність армії, що зосереджувалась на кордоні, досягала 100 тис. [9]. Скоріш за все, головною метою військових дій був регіон Кірчука, багатий на «чорне золото».

В Ірані курди позбавлені права національного самовизначення. Лідери і активісти курдських опозиційних організацій переслідуються не тільки на території країни, але і за її кордонами. Наприклад, були здійснені вбивства лідера Демократичної партії іранського Курдистану Абдурахмана Касемлоє що прибув для офіційних переговорів у Відні в 1989 р. і Шарафа Канді, що змінив його, в Берліні в 1994 р. Згідно догматичним ісламським концепціям, у мусульманському суспільстві не може бути національних відмінностей, тому політичні права курдів при ситуації, що склалася, в Ірані не можуть бути

реалізовані [6]. На початку 2007 р. в Ірані офіційно виникла альтернативна курдським політичним організаціям структура, активісти якої розраховують шляхом співпраці з офіційною владою позбавити курдський ареал Ірану соціально-політичної напруженості й поступово почати конструктивний діалог із керівництвом країни. Сьогодні ситуація в Іранському Курдистані неоднозначна. Тут проводяться значні національно-культурні заходи. Водночас курдський національно-демократичний рух, бази якого знаходяться на іранській території, працює в підпіллі.

Говорячи про стан і перспективи курдської проблеми в контексті сучасної геополітичної ситуації, необхідно відзначити зацікавленість більшості політичних сил світу в скорішому її розв'язанні. Це пов'язано як з проектами створення мережі транскаспійських нафтопроводів, так і з побоюваннями з приводу подальшої долі великого району нестабільності, розташованого в безпосередній близькості від Середземномор'я і Персидської затоки – нового позаєвропейського ядра консолідації.

Курдська проблема – це не тільки проблема близькосхідного регіону, це вже проблема глобальна. Для її вирішення повинен бути задіяний потенціал світової спільноти. Можливим варіантом є скликання мирної конференції за участю представників Курдистану, Туреччини, Ірану, Іраку і Сирії, із запрошенням як спостерігачі офіційних представників ЄС і США. Важливу роль можуть зіграти в цьому процесі ООН, її Рада Безпеки.

Курдська проблема належить до числа найскладніших міжнародних проблем, які мають національний, регіональний та міжнародний характер, рішення якого не може бути забезпечене в рамках однієї держави. На сучасному етапі суть курдського питання зводиться до протиріччя між високим рівнем самоусвідомлення курдського народу та небажанням правлячих кіл країн визнати за ними це право. Чи не найголовнішим фактором того, щоб не утворився незалежний Курдистан, є його природні ресурси. Особливу цінність мають нафтові поля у Кіркуку (Іракський Курдистан), не стільки за об'ємами знайдених запасів, скільки за виключною продуктивністю свердловин та географічним розташуванням родовищ, що забезпечують дешевизну та зручність видобутку і транспортування сирової нафти в Туреччину та порти Середземного моря. Значні нафтові родовища експлуатуються в інших районах Іракського (Мосул та Хенекін), Іранського (Керманшах), Сирійського та Турецького (в трикутнику Герзан – Гермік – Раман) Курдистану. Надра Курдистану багаті й іншою мінеральною сировиною. У його турецькій частині розробляються родовища хромової руди, що мають світове значення, а також мідною і залізною рудами. У іракській частині недавно відкриті багаті родовища уранових руд. Гідросистема Курдистану, представлена Тигром, Євфратом та іншими численними гірськими річками, містить не лише величезний енергетичний потенціал (тільки у його турецькій частині до 90 млрд кіловат/год), але і невичерпний резерв гостро дефіцитної на Близькому Сході прісної питної води. Тож, із вище викладеного, цілком зрозуміло, що жодна з чотирьох країн зосередження курдського

етносу не погодиться з незалежністю Курдистану і втратою таких цінних ресурсів.

Провідні країни Заходу використовують курдську проблему як засіб політичного тиску на держави, що розділили між собою Курдистан. Як свідчать останні події, зокрема, посередницька роль США в нормалізації відношень між різними загонами курдського національно-визвольного руху, західні держави готові підтримати визвольний рух курдського народу, проте в досить вузьких рамках, виступаючи проти реалізації права курдського народу на самовизначення шляхом створення незалежної держави. Військова операція Туреччини у Північному Іраку в 2007 р. посилила позиції США на Близькому Сході. Війна відвернула увагу населення Іраку від протидії окупації та послабила Туреччину.

Останнім часом Туреччина стала більш лояльнішою до проблем курдів. Турецькі правлячі кола, в тому числі й військові, заявляють про намір мирного вирішення всіх протиріч у Турецькому Курдистані і навіть внесення деяких поправок до Конституції країни. Ці передумови зміни «курдської» політики Туреччини, очевидно, обумовлені обіцянками Б. Обами підтримати її вступ до ЄС. Зацікавленість Туреччини у зв'язках з іракськими курдами також обумовлена її роллю як транзитера кіркукської та мосульської нафти, торговельними відносинами з Іракським Курдистаном, суперництвом у політичному впливі з Іраном. Незважаючи на заяви президента США Б. Обами про перенесення політичних інтересів Вашингтона в Центральну Азію, зокрема, до Афганістану, США аж ніяк не відмовляється від своїх планів у Західній Азії, в яких Туреччині відводиться особлива роль. США успішно використовують «курдську карту» у своїй близькосхідній політиці. Тому теперішня зовнішня політика США у курдському питанні прагматична [10].

17 листопада 2008 р. держсекретар Сполучених Штатів К. Райс і міністр зовнішніх справ Іраку Х. Зібарі підписали документ про намір США вивести свої війська з Іраку до грудня 2011 р. Ця подія викликала серйозну стурбованість курдського населення, яке побоюється повернення політики геноциду і насильницької арабізації. За час присутності коаліційних військ іракським курдам вдалося стабілізувати ситуацію в Курдському автономному регіоні. Нафтові запаси Іракського Курдистану вельми привабливі для США. Тому Вашингтон навряд чи зважиться залишити свої позиції в північному Іраку. У січні 2009 р. нафтова компанія «Heritage Oil Limited» приступила до розвідувального буріння на родовищах. Крім того, американці вже контролюють нафтовидобуток і транспортування нафти на турецьку територію з Кіркука, на який претендують іракські автономісти. По Кіркуку курди мають протиріччя не тільки з арабами і туркменами, але і з центральним урядом у зв'язку з проблемою розподілу доходів від нафти. Але курдам нібито не варто особливо хвилюватися з питання Кіркука. Відвідавши в січні 2009 р. Ірак і Кіркук новообраний віце-президент США Джо Байден запевнив курдів, що після інавгурації президента Б. Обами американська адміністрація представить програму вирішення проблеми Кіркука.

В Багдаді він запевнив іракський уряд, що США не буде виводити війська [11].

В даний час існують реальні можливості для поетапного вирішення курдської проблеми. Проте необхідною умовою цього є підтримка зусиль курдського народу з боку світової спільноти. Іран, Ірак, Туреччина, Сирія намагаються, з одного боку, використати курдський національно-визвольний рух для послаблення один одного та закріплення власних позицій у регіональних міжнародних відносинах. Одночасно вони тісно співпрацюють у подавленні визвольного руху. Зазначені вище фактори відіграють

значну роль у розмежуванні курдського руху в країнах їх компактного проживання за змістом, масштабами, цілями та рівнем свідомості активної в політичному сенсі курдської громади. А це, зокрема, дає підстави вважати, що курдська проблема ще тривалий час буде складною, спричинятиме періодичні спалахи різновекторної політичної активності [8, с. 48]. Необхідно зазначити, що досвід Іракського Курдистану сьогодні поки що єдиний в регіоні та має велике значення як реальний приклад вирішення курдської проблеми в межах однієї країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лазарев М.С. Курды и курдский вопрос: <http://www.edu-zone.net>.
2. Никитин В. Курды: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1964. – 432 с.
3. Лазарев М.С. Курдистан в геополитическом аспекте // Восток. – 1998. – № 6. – С. 53-62.
4. Блищенко И.П. Ближний Восток и международное право. – М.: Наука, 1992. – 264 с.
5. Montgomery H. The Kurds in Syria: an existence denied. Book reviews // International Affairs. – 2006. – Vol. 82. Num. 64 (July). – P. 819-820.
6. Кава Д. Регионально-международный аспект курдской проблемы [Электронный ресурс] // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. – № 4. – Режим доступа: <http://www.elib.org.ua>.
7. Кафтан А. Пороховая бочка Востока: Курды – реальная сила внутри Ирака // Корреспондент. – 2003. – № 2. – С. 30-32.
8. Ксьондзик Н. З батьківщиною, але без держави: Курдське питання на межі тисячоліть // Політика і час. – 2002. – № 3. – С. 47-57.
9. Райхель Ю. Курдская карта // День. – 2007. – № 186. – С. 3.
10. Жигалина О.И. Турецкие курды и геополитические изменения в Западной Азии Ирака // Институт Ближнего Востока: <http://www.iimes.ru/rus>.
11. Жигалина О. Курды и перспектива вывода американских войск из Ирака // Институт Ближнего Востока: <http://www.centrasia.ru>.

Рецензенти: Пронь С.В., д.і.н., професор, Чорноморський державний університет ім. Петра Могили;
Дарієнко В.М., д.і.н., професор, Херсонський економіко-правовий інститут.

© Сінкевич Є.Г., Попова С.М., 2010

Стаття надійшла до редакції 27.12.2009 р.